

TÜRKÇE'NİN EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİNDE OYUN TEKERLEMELERİNİN YERİ VE ÖNEMİ

Mehmet Naci ÖNAL*

ÖZET

Tekerlemeler âşıklar, meddahlar, çocuklar ve geleneksel halk tiyatrosu içinde kullanılan söz kalıplarıdır. Çocukların oyunlarında yer alan tekerlemeler, çocuklar tarafından oluşturulmuş ilk edebi ürünlerden biridir. Tekerlemeler, dış yapılarında kararlılık görülmesine de, ses ritmi ile şiirin bir parçası olur. Tekerlemelerin iç yapısı çocukların dünyasını yansıtır. Anlamli, anlamsız ve hem anlamli hem de anlamsız yapıları vardır. Tekerlemeler çocuklar tarafından yeniden oluşturulabilir.

Tekerlemeler bir amaca yöneliktir. Bu amaç ebe seçmektir. Tekerlemelerle çocuklar dilin pek çok unsurunu bir arada kullanır. Tekerlemeler çocuk edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Türkçe'nin eğitim ve öğreniminde katkı sağlar. Tekerlemelerle çocuklar öğrenmeyi öğrenir.

Anahtar Kelimeler: Tekerleme, Şiir, İşlev, Eğitim, Öğretim.

ABSTRACT

Jingles are the word-patterns used by wandering minstrels, public story-tellers children and by the actors of traditional folk theatres and Turkish shadow showmen. Jingles in children games are the first literary pieces created by children. Although the jingles haven't got external permanent patterns, they become segment of a poem their sound rhythm. The internal patterns of jingles reflect the world of children. There are both meaningful and meaningless patterns in jingles. They can be recreated by children.

They also have got an aim. This aim is to choose a partner. Children can use various elements of the language together in jingles. Jingles has a very distinguished place in children's literature. They positively contribute to the education of Turkish Language. With jingles children learn the learning

Key Words: Jingles, Poetry, Function, Education And Teaching.

Giriş

Ana dilin güzel sanatlar içinde yerini alması, dilin işlenmesi ile mümkündür. Bir dil, eğitim almış okur-yazarlarca sanata dönüştürerek edebileştirileceği gibi, düzenli bir eğitim almayanlar tarafından da edebileştirilebilir. Dili sadece büyükler değil, çocuklar da okul öncesinden başlayarak işleyebilir. Dil insanın yaşamı boyunca işlenip edebileştirilir. Halkın yaptığı edebileştirme genellikle sözlü olur. Çocuklar da sözlü edebiyata kendilerince katkıda bulunur.

Çocukların öğrendikleri her bir yeni kelime onlar için yeni bir ufuk demektir. Çocuklar, gündelik konuşmaların ötesinde dilin imkânlarını zorlamaya çalışırlar. Öğrendikleri dili iletişim kurmanın yanı sıra kolayca birer oyun ve eğlence aracı olarak kullanabilirler. Bu oyunlardan biri "kuş dili" dir. Kuş dili bazı heceleri cümlelerin her kelimesinin hece aralıklarına yerleştirilmek

*Yrd Doç. Dr., Muğla Üniversitesi İEF Edebiyat Bölümü.

suretiyle yapılır. Dilin diğer imkânları arasında küfür, argo, yemin, deyim, atasözü gibi yapılar, dil öğrenim sürecinde çocukların dil dünyası içinde yerini almaya başlar.

Çocuklar tarafından dilin imkânlarının her fark edilişi, yeni bir aşamayı da beraberinde getirir. Çocuklar okul öncesi dönemden (4-6 yaşlarından) başlayarak cümle seviyesinde hızlı bir dil öğrenme sürecine girerler (Şimşek,2002:22-30). Önceden işlenmiş tekerlemeler, bilmecekler, fıkralar, masallar vb. dilin sunduğu yeni edebi ürünler olur. Bu edebi türler çocukların edebiyat dünyalarını oluşturur. Masalların dışında bilmecekler, fıkralar ve tekerlemeler çocuklar tarafından yeniden üretilebilir. Çocuklar dili işleyerek onu edebileştirmeye devam ederler. Edebiyat süreci, okul öncesinden, okul hayatına taşınır.

Bu çalışma ile çocuk oyunlarındaki "oyun tekerlemeleri"nin nasıl edebileştirildiği, tekerlemelerin çocukların dil eğitimi ve öğrenimi içindeki yeri, tekerlemelerin dil işlevleri, tekerleme ve eğitim-öğrenme ilişkileri ele alınacaktır. Çocuk oyunlarındaki tekerlemelerle ilgili derli toplu çalışma sayısı oldukça azdır veya yetersizdir. Yapılmış çalışmaların çoğu çocuk oyunlarındaki tekerlemelerle doğrudan değil, dolaylı olarak yapılmış çalışmalardır. Kimi zaman yaptığımız derlemelerden yararlandık. Bunun yanı sıra çeşitli kitaplarda ve dergilerde yer almış oyun tekerlemelerini inceledik ve bunlar arasından seçmeler yaptık¹.

Tekerlemenin Tanımı ve Kapsamı

Tekerleme İngilizce'de: "jingle", Almanca'da: "stereotyper formel" ile karşılık bulur. Türkiye'nin dışındaki diğer Türk boylarında tekerleme kelimesinin karşılığı: Azerilerde: "sanama," Kazaklarda: "öleñ" ve "tekerleme." Kırgızlarda: "cañılmaç," Özbeklerde: "bala koşukları," "sanaş" ve "sanak," Türkmenlerde: "sanavaç," şeklindedir (Kaya,1999:546).

Tekerlemenin kelime kökü "tek" isim kökünden gelip teker teker söyleme anlamındadır. Çeşitli sözlüklerde ve ansiklopedilerde tekerlemenin açıklaması yapılır:^{1-Daha çok masalların başında kullanılan, ölçülü, uyaklı,}

anlamlı ya da anlamsız söz dizisi. 2- Saz ozanlarının birbirleriyle yaptığı karşılıklı şiir söyleme yarışması. 3- Ortaoyunlarında özellikle Kavuklu'nun kullandığı sözler" (Resimli Ansiklopedik Büyük Sözlük,1982:2023).

Tekerleme: "Masal, hikâye, halk tiyatrosu, bilmece gibi türlerin içinde, Aşk edebiyatında, çocuk oyunlarında ve bazı törenlerde, ya da bağımsız olarak görülen halk edebiyatı türü. Tekerlemeler bir yandan bağımsız olarak söylenmesi, bir yandan da içinde yer aldığı türden ayrılan bazı özelliklerin bulunması halk edebiyatının ayrı bir türü olarak değerlendirmeyi gerektirmektedir. Tekerleme daha çok çocuk geleneklerinde yer alan bir türdür" (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi: Devirler, İsimler, Eserler, Türler , 1998:296).

Tanımlardan anlaşılacağı üzere, tekerlemelerin kullanım alanı oldukça geniştir: Saz şiiri, halk şiiri, meddah anlatmaları, masallar, Karagöz ve Ortaoyunu gibi farklı türler içinde tekerlemeler bulunmaktadır (Boratav,2000:9-10-Elçin,1998:451). Tekerlemelerin biçim ve ses yönü şöyle tanımlanır: "Genellikle ölçülü, kafiyeli, simetrik, onomatopli ve sürrealist söz dizisi." (Akalin,1984:277-278) Veya: "1- "Tekerlemek eylemi, 2- Geleneksel basmakalip bir nitelik kazanmış söz, sözler"(Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi,1986:11358).

Tekerlemeler üzerine daha önce onların hem yapısı, hem de konuları üzerine çeşitli tasnifler yapılmıştır². Tekerlemelerin yapıları, ortamı, özellikleri ve çeşitlerini belirtilmiştir. Tekerlemelerin çeşitleri şu alt başlıklarla sıralanır: Çocuk tekerlemeleri, masal tekerlemeleri, mektup tekerlemeleri, okşamarlar, dua, dilek ve niyet tekerlemeleri, seyirlik oyunların icrasında söylenen tekerlemeler, muhtelif vesilelerle söylenen tekerlemeler, türkü ve şarkıların değiştirilmesiyle oluşturulmuş tekerlemeler (Kaya,1999:544-546).

Çocuk Tekerlemeleri: "1- Oyun tekerlemeleri, 2- Eşya ve oyuncak yapımında söylenen tekerlemeler olmak üzere, iki alt başlıkla ele alınır"(Kaya,1999:575). Bu çalışmada konuyu sınırlandırmak için sadece "oyun tekerlemeleri" üzerinde durulacaktır.

Oyun Tekerlemeleri

Oyun tekerlemeleri konularına göre, bazen tamamen anlamlı, bazen tamamen anlamsız olabilmektedir. Bazen de hem anlamlı, hem de anlamsız yapıları söz konusudur. Anlamı olan dizeler çocuklara bir şeyler öğretir mi, öğretirse neler öğretir? Anlamsız olan dizelerin birer anlamı olabilir mi? Hem anlamlı, hem de anlamsız tekerlemelerin dize veya sözcükleri neden iç içedir?

¹ Bunlardan bazıları: Sezer Odabaşıoğlu, *Bir Arıç Tekerleme*, Esin Yay., İstanbul (tarihsiz); Sükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981; Musa Baran, *Çocuk Oyunları*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1999; Mevlut Özhan-Prof. Dr. Malik Muradoğlu, *Türk Cumhuriyetlerinde Çocuk Oyunları*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1997; Nail Tan, *Çocuklarımıza Folklor Hazinesinden Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981; Erman Artun, *Tekirdağ Folklorundan Örnekler*, Tekirdağ, 1983; H.Hüseyin Ünlü - Mehmet Ünlü, *Bilmecekler Tekerlemeler Pratik Zekâya Geliştirici Bilmecekler Sayışmalar-Yanıltmalar Atasözleri Balmacaları*, Ünlü Yay., İstanbul, (tarihsiz); Doğan Kaya, "Sivas Acıyurt Köyü Seyirlik ve Çocuk Oyunları", *Türk Folkloru*, S.67, (Şubat 1985), 21-22; Cahit Öztekin, *Çocuk Oyunlarında Ebe Çıkarma Tekerlemeleri*, *TEİA*, S.C, S.108, (Temmuz 1958), 1721-1722, Rengin Zembat, Aynur Çağlar ve Aziz Sivashoğlu, *Okul Öncesi Eğitimi Serisi*, İstanbul, 1999, *Matematik ve Anlatımlı Çizim Dergisi* (Haz. Sevinç Başkurt - Nazım Akvildiz) Murat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

² Masal tekerlemeleri üzerine en geniş çalışması Pentev Nâib Boratav yapmıştır. Önce Fransa'da yayımlanan "*Le "Tekerleme" Comptation d'Étude de Conte Populaire Turc*" (Paris, 1963) eseri daha sonra Türkiye'de yayımlanmıştır. *Tekerleme Türk Halk Masalı, Anlatı, Şarkı ve Nefesli İki Temelinde* (Haz. Faruk Nâib Yay., İstanbul, 2000).

Anlamı olmayan tekerleme söz konusu mudur? Tekerlemelerde anlamsızlığın bir anlamı var mıdır?

Doğan Kaya oyun tekerlemelerini tanımlarken: "*Belli bir konuları yoktur. Bu özelliklerinden dolayı metin olup olmadıkları dahi tartışılabilir. Yapı itibarıyla şiir çerçevesinde ele almak gerekir,*" demektedir(Kaya,1999:545). Bu tanımda, "*Belli bir konuları yoktur*" cümlesini tersten okuyacak olursak, her türlü konu tekerlemelerde yer alabilir diyebiliriz. Bu yüzden metin olup olmadıkları tartışılmamalıdır. Konusu olan bir yapının metni, zaten oluşturulmuş demektir.

Oyun tekerlemeleri hem bilinen, hem de bilinmeyen veya uydurulan kelimelerle kurulur. Bilinen kelimeler, hayatın yani gerçeğin içinde yer alırken, bilinmeyen kelimeler, hayali yani gerçek olmayanı yansıtır. Anlamsız ya da uydurma olarak kabul edilen kelimeler, çocuk için gerçekçi olarak kabul edilebilir(Zullinger,1997:16-33). Tekerlemelerdeki uydurma sözcük veya dizeler dilin imkânları ile birlikte zihnin imkânlarını da zorlar. Çocuklar tekerlemelerde dilin hem dış yapısını, hem iç yapısını ustaca kullanırlar.

Dış Yapı

Tekerlemelerin şiir türü içindeki yeri, onların dizeleri, dize sayıları, ölçüleri, hece sayıları, durakları, kafiye düzenleri, ses, hece ve kelime tekrarları dikkate alınacaktır.

Kara tavuk	a	(2+2)
Karı yanık	a	(2+2)
Suya düştü	b	(2+2)
Su bulanık	a	(1+3)
Ekmek ekti	b	(2+2)
Ardı yanık	a	(2+2)
Gelsin gitsin	c	(2+2)
Kara tavuk	a	(2+2) (Sivaslıoğlu,2000:144)

Yukarıdaki tekerleme sekiz dizeden oluşur. Dizeler sürekli ve birbirlerine bağlıdır. Herhangi bir bent veya kıta oluşturmazlar. Tekerlemeler belli bir şiir kalıbına sığmazlar. Uyak biçimi 1.,2.,4.,6. ve 8. dizelerde düzenlidir. Diğer dizelerde ise kafiye düzeni; önce düzenli, sonra düzensizdir. Belli bir kafiye düzeni yoktur. Buna rağmen ses ahenği oluşturulmuştur. Aynı anlamda ve aynı görevde olan ekler, önlerinde ses veya sesler bulunmazsa kafiye sayılmaz. Tekerlemelerde acemice yapılmış kafiyelerin yanı sıra (ekti/düştü), zengin kafiye (bulanık/yanık) ve redif görülür. Hece sayıları aynıdır. Duraklar da biri dışında uyumludur. Bu tekerlemelerde hatalar olmasına rağmen, genelde dış yapı düzenlidir.

Bir iki	a	(1+2)
Takır bakır on iki	a	(4+3)
Tahtalarda tahta	b	(4+2)
Biz gideriz bu hafta	b	(4+3)
İneğimiz doğurmuş	c	(4+3)
Haydi çıksın Kel Fatma	b	(4+3)
Fındılı fıstık	ç	(3+3)
Kadifeli yastık	ç	(4+2)
Vallahi yenge	d	(3+2)
Billahi yenge	d	(3+3)
Ben yapmadım	e	(1+3)
Horoz yaptı	f	(2+2)
Horozun selamı var, çık.	ç	(3+4+1) (Acar,1990:154)

Yukarıdaki örnekte düzenli bir yapı endişesi görülmez. Tekerleme nazım türünün herhangi bir kalıbına uymaz. Tekerleme on üç dizedir. Kafiye ve hece sayısı kusurludur. Dizelerde üç heceden sekiz heceye kadar değişen hece sayısı bulunur. Dize sonlarındaki ses benzerlikleri bazen kafiye oluştururken, bazen oluşturmaz. Buna rağmen, tekerlemelerde nazımı yansıtan birtakım özellikler görülür. Acemice yapılan kafiye gayretlerinden (iki/iki), tam kafiye (tahta/hafta), redif ve zengin kafiye (Vallahi yenge/Billahi yenge) kadar değişik uyaklar bulunur. Nazım düzeni olmasa da, ses unsuru vardır. Türkçe'nin bilinen ilk şiir örneklerinde olduğu gibi (Arat,1986:3-42), çocuk yaşta acemi bir inşa gayreti görülür. Bu ses ahenkleri ve çağrışımları çocuk dünyasında bir değer ifade eder. Bu değer Türkçe'nin ses değeridir.

Ay dede	a	(1+2)
Evin nerde	a	(2+2)
Tavuk kes de	a	(2+2)
Yağa yatır	b	(2+2)
Bala batır	b	(2+2)
Sen yemezsen	c	(1+3)
Bana getir	b	(2+2) (Tan,1981:75)

Yedi dizeden oluşan tekerlemenin dış yapısında kesin bir kararlılık yoktur. Yukarıdaki ilk örnekte tekerlemenin dış yapısı daha uyumlu iken, ikinci tekerlemede dış yapı uyumu daha azdır. Üçüncü tekerleme ise, ilk iki tekerlemenin arasında bir yapıya sahiptir. Tekerlemede kafiyeler daha düzenlidir, buna karşın duraklar kusurludur. Dede / nerde / kes de arasında tam kafiye; yatır / batır / getir arasında tam kafiye ve redif bulunur. Ses tekrarları yani ritim doğrudan kafiyelerle gerçekleştirilir. Türkçe'nin ses unsurları dış yapıyı canlı kılmıştır.

Bisiklete bindim	a	(4+2)
Karıncayı ezdim	a	(4+2)
Afedersin karınca	b	(4+3)
Seni bir maymun zannettim ³	a	(3+2+3)

Bu tekerleme beş dizeden oluşur ve hece sayısı altı ile sekiz arasında değişir. Hece ölçüsünden söz edilemez. Durakları da belli bir düzen içinde değildir. Bin-dim / ez-dim / zannet-tim arasında kafiye söz konusu değildir. "Çocuk kafiyesi" diyebileceğimiz bir sesteşlik söz konusudur. Çocuk dünyasına yansıyan şiirin emekleyen biçimi görülür. Dize sayısı, hece sayısı, duraklar, gerçek kafiye gibi unsurlar çocuklar için henüz erken istekler değil midir? Elbette öyledir. Serbest tarzdaki şiir yazarlığı tekerlemelerde karşılığını bulmuş olur.

Örneklerde görüldüğü üzere, tekerlemeler genel olarak dış yapı endişesinden uzaktır. Dize sayılarından, dizelerdeki hece sayılarına, hece sayılarından kafiye biçimlerine kadar tekerlemeler, yapılarında kararlılık göstermezler. Tekerlemelerde rahat bir söyleyiş sergilenir. Şekil bakımından tekerlemeler çocukların özgür dünyalarına ayna tutar.

İç Yapı

Tekerlemelerin konularının hayatın her alanı kapsadığını belirtmiştik. Bu yaşam çocukların kendi gözleriyle gördükleri, kendilerince dünyayı fark ettikleri bir yaşamdır. Tekerlemeler söyleyicilerinin çocukluk dönemlerini ve etraflarında olup bitenleri sergiler. İçeriği bakımından anlamlı ve anlamsız olan tekerlemelerin yanı sıra, dönemine göre üretilmiş olanları da vardır.

a) Anlamlı Tekerlemeler

1, 2, 3, 4!

Ayşe kapıyı ört

5, 6, 7, 8!

Çörekleri biz yeriz

1, 2, 3, 4, 5!

Uyandırdı beni güneş

6, 7, 8, 9, 10!

Giydim sarı pantolon (Çağdaş Bilgi Öyküler ve Şiirler, 1998:6)

Tekerlemelerin eğitim ve öğretimine katkısı, sayıları öğretmekle başlar diyebiliriz. Sayıların ağırlıklı olduğu öğretim, tekerlemelerle oyuna, oyunla eğitime dönüşür. Her sayının son sesi veya sesleri ile bir sonraki dizede yer alan son ses veya seslerle kafiye oluşturulur, bu arada birtakım bilgiler verilir. Bu bilgiler oyun ortamında öğrenmeye dönüşür. "Kapıyı ört" ile açmak / kapamak kavramını öğretilir. "Çörekleri biz yeriz" ile yemek / yememek kavramları hatırlatılır. Doğrudan eğitimde öğretilen yeme, içme öğretimi oyun içinde önceden sezdirilir. "Uyandırdı beni güneş" ile uyanmak / uyanmamak, sabahları güneş doğar öğretimi verilir. "Güneş" uzaydaki varlıkların da bir öğretisidir. "Giydim sarı pantolon" ile çocuğa renkler öğretilir.

Allah adıyla başlayalım

Şeytanı taşıyalım

Biricik

İkicik

Üççük

Dörtçük

Beşçik

Altıcik

Yedicik

Sekizcik

Dokuzcuk

Oncuk

Ciciliği boncuk (Tan, 1981:73)

"Allah adıyla başlayalım" dizesi ile bismelenin Türkçe şekli öğretilir. Dini bir öğretim oyun ile verilir. "Şeytanı taşıyalım" aynı öğretimin devamıdır. İyi ve kötü arasında, Allah / şeytan zıtlığı üzerine bir öğretim söz konusudur. Daha sonra birden ona kadar sayıların sonuna, -cik, -cik, -cuk, -cük küçültme, acıma ve sevmeye görevleri yapan ek getirilir. Her bir sayı sahiplenme duygusuyla öğretilir. "Ciciliği boncuk" ile çocuk dili tekrar devreye girer.

³ 1994 doğumlu ve ilköğretim üçüncü sınıf öğrencisi olan Rind Civan ÖNAL'dan derlendi.

Pazar pazar paz gelir

Pazartesi tez gelir

Salı sallanır gelir

Çarşamba çullanır gelir

Perşembe halim

Cuma canım

Cumartesi balım (Sivashoğlu,2000:241)

Tekerlemelerde dış yapı iç anlamı etkiler. Bu tekerlemelerde haftanın günleri öğretilir. İlk dizede “Paz” hecesi ve -r sesiyle aliterasyon sanatı yapılır. İlk dört dizinin sonunda “gelir” kelimesi tekrarlanır. Üçüncü ve dördüncünde “gelir”ler redif olur. -llanır sesleri ise zengin kafiye oluşturur. Son üç dize sonu da kafiyelidir. Tekerlemeler dış ahenkle, ses ve kelime tekrarlarıyla oyuna eğlenceye dönüşür. Tekerlemelerin dış yapısı, ses, hece ve kelime tekrarları anlama yardımcı olur. Biçimin güzelliği, özün veya söylenmek istenilenlerin dayanağı olur.

Tekerlemelerde günler birer birer verilir. Böylece günler sezgiye dayalı öğretim tekniği ile öğretilmiş olunur. Bu kadarla kalmaz, her bir güne bir anlam yüklenir. Pazartesinin tez geldiği, salının sal fiil kökü ile sallandığı, çarşambanın çullandığı söylenir. Sallanma ve çullanma kelimeleri çocuğun dikkatini cevabı olmayan bir mecraya yönlendirilir. Tekerlemelerde doğrudan sorulmuş soru yoktur. Dolaylı olarak çocuğun kafasında sorular oluşturulur. Salı neden sallanır? Çarşamba neden çullanır? Soru sormak başlı başına bir öğrenme ve araştırma tekniğidir. Öğrenmenin ilk adımıdır. Tekerlemelerle gerek okul öncesinde, gerek ilköğretim aşamasında çocuğa sorgulama eğitimi verilmiş olunur. Oyun içinde sallanmak ve çullanmak çocuk için eğlenceli bir durumdur. Gizli bir sorunun cevabında mizahı yakalaması, çocuğun zekâsını kullanmasına zemin hazırlar. Perşembe halimdir. Neden halimdir? Bilinmez. Belki de bir cuma öncesi bir gün olduğu içindir. Cuma canımdır, çünkü “Cuma” kutsal bir gündür. Cuma günü sevdirilmiş olunur. Cumartesi ise baldır. Tatil olduğu için mi? Olabilir. Sonuç olarak her güne bir anlam, ya da anlamsızlık yüklenir. Anlamli olan öğretici, anlamsız olan hem düşündürücü hem de eğlendirici olur.

Dolapta pekmez

Yala yala bitmez

Ayşecik cik cik

Fatmacık cik cik

Sen bu oyundan çık⁴

Dış ahenk “mez” ve “cik”lerin tekrarıyla kurulurken, hem yatay, hem de dikey bağlamda “cik” hecesine yer verilir. İlk dize anlam bakımından ikincisine bağlanır. Burada bir mizah unsuru vardır: Pekmez yalamakla bitmez. Çocukların birbirlerini küçümsemeleri, birbirleriyle alay etmeleri söz konusu değildir. Sayma işlemini herhangi biri yapabilir. Sayan çocuk başka bir seferde sayılabilir. Oyun tekerlemelerinde dostluk ve sevgi vardır. Ayşecik, Fatmacık kelimelerindeki -cik hem sonraki “cik”ları şeklen destekler, hem de çocuklar arasında sevginin yerleşmesine ortam hazırlar. Son dize ise hecelerin sayımı sonunda kimin oyundan çıkacağını belirtir. Tekerleme bir işlev yürütülür, oyundan çıkanlar belirlenir.

b) Anlamsız Tekerlemeler

Akçiki bakçiki

Karakedi rongo

Arşeveti erevizyon

İnekli dağlar

Birine mi benzettin

İnek mi zannettin

Möö... (Kaya,1999:564)

Anlamli olmayan tekerlemelerde eğlence ve mizah ön plandadır. İlk üç dizedeki kelimeler, bir kelimenin dışında, bir anlam ifade etmez. Anlamli kelime erevizyondur. Erevizyon kelimesi çocukların dünyasında bir değer ifade etmiştir. Bu yüzden tekerleme içine yerleştirilmiştir. Şarkı yarışmalarından çocukların haberdar olduğu anlaşılır.

Tekerlemeler her zaman söz değeri taşımaz. Kimi zaman ses değeri söz değeri aşar. Tekerleme içindeki kelimelerin anlamı olmasa da, dizeler içindeki ses değeri, onları anlamli kılar. Ses sanatları oluşur. İlk dizede ilk kelime -a ile ikinci kelime -b sesi ile başlar, her iki kelimenin ilk seslerinden sonrası aynıdır. Kelimeler anlamli değildir, ama ses değeri sahiptir. Tekerlemenin girişi ikinci ve üçüncü dizede de devam eder.

Son dört dizedeki kelimeler tek başlarına anlamli olmakla birlikte, bütün içinde bir anlam taşımazlar. Çocuk dili, bir mizahla biter. Tekerlemelerde hayvan taklidi yapılır: “Mööö.” Anlamsız tekerlemenin buradaki anlamı, saymaca yanında, güldürmececi. Çocukların mizah anlayışı benzetmelerle gerçekleşir.

Doramille

Doramilla

Hop bir eş

⁴ İlköğretim yedinci sınıf öğrencisi Gül Destan ÖNAL'dan derlendi.

Maroldeş

Kör Hasan

Sadık eş (Kaya,1999:563)

Tekerlemenin girişi ilk iki dize veya kelimedir. Anlamı olmayan kelime başlangıçta yine dikkat çeker. Masal tekerlemeleri gibi bu anlamsızlık, daha sonra dizelere hazırlık görevi üstlenir. Dış yapıdaki ses tekrarları anlamsızlığı makul hale getirir.

Anlamsız gözüken tekerlemeler içlerinde yan anlamlar taşıyabilir. “Bir eş,” “Kör Hasan,” “Sadık eş” ifadeleri her ne kadar ilk bakışta anlamsız gözüksün de, tamamen anlamsız değildir. Kör adamın sadık bir eş olacağı, “Hop bir eş” dizesinde hem çocukların oyunda eş seçtiklerini gösterir, hem de büyüklerin dünyasına telmihte bulunulur. Çocukların büyüklere özenmesi önemli bir davranış biçimidir. “Maruldeş” ifadesi, çocukların çevresini verir. Tekerlemeyi söyleyenlerin kırsal bir bölgeden oldukları söylenebilir.

Cim bo tartari

Lâligil lastiği, mandali

Kara cici, kara cici

Vij, vij, vij (Kaya,1999:563)

Bu tekerlenmede hiçbir anlam yükü bulunmamaktadır. Ahenk sağlanması bakımından ilk üç dize sonunda kafiye bulunur. İkinci dizede –l sesi ile aliterasyon sanatı yapılmıştır. Üçüncü ve dördüncü dizede kelime tekrarları yapılır. Böylece tekrarlamalar kulağa melodik gelir. Sayışmaca ile birlikte eğlenceli bir ortam yaratılmış olunur. Tekerlemede dış yapının ritmi, söylenen sözleri gizemli ve eğlenceli bir hale getirir, böylece tekerleme değeri kazanmış olur. Bu tekerleme, söz değeri olmayan sadece ses değeri olan bir tekerlemedir.

c) Dönemine Göre Oluşturulmuş Tekerlemeler

Enver Paşa hasta

Çorbası tasta

Mendili İpek

İnadına köpek⁵

Tekerleme 1930’lu yıllarda söylenen bir tekerlemedir. Dönem, Cumhuriyetin kuruluşu ve İstiklâl Savaşı sonrasına denk gelmektedir. Enver Paşa çocukların tekerlemelerinde çarpıcı bir şekilde yerini bulur. Osmanlı döneminin önemli isimlerinden biri, cumhuriyet döneminde sevilmez. Çocuklar

arasında adı anılırken inadı vurgulanır ve aşağılanır. Enver Paşa'nın 1930’lu yıllarda kamuda nasıl algılandığına ve bunun çocuk tekerlemelerine nasıl yansdığına şahit oluruz.

Çıktım erik dalına

Baktım tren yoluna

Üç gemi geliyor

Biri ağa

Biri paşa

Ortasında Kemal Paşa (Zembat,1999:29)

Günümüzde de söylenen tekerleme, paşa ifadesi ile soyadı kanununun çıkmadığı 1934 öncesi yılları çağrıştırmaktadır. Erik dalına çıkmak, treni gözetlemek izlenen ve istenen yolcuyu beklemek anlamındadır. Zaman, trenin önemli bir ulaşım aracı olduğu yıllardır.

Çocukların dizesinde ağa ve paşa arasında asıl beklenen Kemal Paşa’dır. Ağa paşa ifadesi, sivil ve resmi yani halk ile devlet arasında bir yan anlamla yüklüdür. İkisinin de kucakladığı bir paşa vardır: O da Mustafa Kemal Paşa’dır.

Çocukların dünyasında taklit yöntemi ile öğrenilenler, kendi heyecanlarınca dizelere dökülür. Enver Paşa için söylenenlerle, Mustafa Kemal Paşa için söylenenler arasındaki fark, onların zihni algılamalarını ve etraflarında olan bitenleri yalın bir şekilde ortaya koymaktadır.

Redkit Mahallesi

Rintin Sokak

No dokuz

Evde yokuz (Zembat,1999:29)

Redkit bir çizgi roman kahramanıdır. Rintintin aynı çizgi romandaki köpeğin adıdır. Bu tekerleme girişi bir dönemin çizgi kahramanlarının adıyla başlar. Televizyonun çocukları nasıl etkilediği görülür. Televizyon dünyasından etkilenen çocukların ürettiği tekerleme, eğlenceli bir şekilde Türkçe'nin söz varlığı içinde yerini alır.

Barni Barni Moloztaş

Fred Fred Çakmaktaş

Vilma Vilma gir koluma

Beti Beti sarıl boynuma

⁵ 1925 Erzurum doğumlu Orhan Önal’dan derlendi. İlkokul yıllarında söylenen bir tekerleme imiş.

Çakıl Çakıl al sana akıl

Bom bom bom çekil yoldan (Kaya,1999:551)

Taş Devri dizisiyle birlikte oluşturulmuş tekerleme, televizyon dünyasından bir başka etkilenmenin göstergesidir. Çizgi film şeklinde daha çok çocukların ilgisini çeken diziden esinlenerek yapılan bu tekerleme, tekerlemelerin yeniden nasıl üretildiğini ortaya koymaktadır. Bu tekerlemede de yine yinelemeler, kafiyeler söz konusudur. Tekerlemenin anlamlı yönü, çizgi film kahramanlarına karşı takınılan tavidir. "Vilma Vilma gir koluma," "Beti Beti sarıl boynuma" dizeleri çocukların büyüklere nasıl öykündüklerini, gerçek olmayan hayali dünyanın nasıl ciddiye alındığını göstermektedir.

10,20,30,40,50,60,70,80,90,100

Öne gelen öküz

Arkaya kalan

Pamuk Prenses

İbrahim Tatlıses

Müslüm Gürses

Ses ses ses

Müslüm Gür-Ses (Odabaşıoğlu,-----:14-15)

Sayılar artık onar onar sayılır. Bu tekerleme çok çağrışımlı bir tekerlemedir. Oyun içindeki belli kurallar anlatılır. Öne gelen hayvana benzetilir. Bu hayvan benzetmesi "öküz" kelimesinin yüklendiği tüm olumsuzlukları içerir. Kaba, anlayışı kıt vb. anlamlar söz konusudur. Geride kalan ise, sevilen insanlara benzetilir. Pamuk Prenses kızlar için söylenmiş olmalıdır. Kızlı erkekli bir oyun olduğu anlaşılır. Erkekler sevilen sanatçılara İbrahim Tatlıses'e ve Müslüm Gürses'e benzetilir. Çocuklar iyi ve kötüyü oyunlarına öne ve arkaya biçiminde alırlar ve buğlara birer karşılık bulurlar. Önde sevilmez olan hayvan, arkada sevilen insanlar bulunur. Öykündükleri sanatçılar, onların dünyalarında bir prens gibi yer bulur. Çocuklar öküzü yüklenen anlamın da pekala farkındadırlar.

Altı kere altı otuz altı

Hakem dedi: Penaltı

Rıfat dedi: Atarım

Prekazi dedi: Kaçarım (Odabaşıoğlu,-----:36)

Bu tekerlemeyi söyleyen çocukların okullu oldukları, çarpım tablosunu bilmelerinden bellidir. Altılar dizide bolca kullanılır. Bir şekilde futbol bilgisine sahip olan çocuklar, tuttıkları takımları, oyun kurallarını ve futbolcuları

tekerlemelerinde kullanırlar. Penaltı atmak veya atamamak onlar için de bir hünerdir. Prekazi, Galatasaray futbol takımının Avrupa sahalarında gösterdiği başarılı takımın futbolcusudur. Tekerlemenin hangi dönemlerde oluşturulduğunun bir belirtisidir.

Oyun tekerlemeleri, dönemine göre çocuklar tarafından güncel olaylardan esinlenerek yeniden üretilmektedir. Bu durum çocukların yaratıcı zekâlarını ortaya koymaktır. Var olanı taklit yolu ile öğrenmekle kalmazlar, bunu kendilerince geliştirirler. Tekerlemelerin ruhunu kavrayan çocuklar bağımsız olarak yeni tekerlemeler üretebilmektedirler. Dış dünyadan etkilenmeleri yanında, iç dünyalarında var olanları oyun anlayışıyla dile getirirler. Bu anlayış onların kendi doğallıklarından kaynaklandığı gibi, dilin bildikleri tüm imkânlarını kullanmaları ile mümkün olur.

Oyun Tekerlemelerinin Eğitim-Öğretimle İlişkisi

Tekerlemeler, okul öncesi ve okul çağındaki sokak arkadaşlığı ortamında söylenir. Sokak arkadaşlığı ortamı tekerlemelerin doğal ortamıdır. Bu ortamda söylenen tekerlemeler arasında argo ve küfür de görülür. Sayışmaca tekerlemeleri, oyunun başlangıcında veya içinde belirleyici olur. Böylece herkes hakkına razı olur. Tekerlemeler, bir anlaşma aracı, ortak bir kabul değeri taşır.

Tekerlemelerden okul öncesinden başlayarak birinci, ikinci ve kısmen üçüncü sınıfta yararlanılabilir. Derslerde dikkat çekmek ve çocukların dikkatlerini diri tutmak için tekerlemeler kullanılabilir. Yazılı ve sözlü anlatımı geliştirmede tekerlemelerden faydalanılabilir.

Eğitim ve öğretimde tekerlemelerden a- Okul öncesinde, b- Okul döneminde olmak üzere iki ayrı zamanda yararlanılmaktadır. Okul öncesi dönem, anaokulu ve ana sınıfı dönemidir.

Anaokulu ve ana sınıfı için hazırlanmış kitap ve dergilerde, çocuk edebiyatının diğer türleri yanında oyun tekerlemeleri de yer almaktadır⁶. Günümüzdeki çocuk dergilerinin bir kısmında, diğer çocuk edebiyatı türlerine (masal, mani, fıkra, çocuk şiiri vb.) yer verilmesine rağmen, oyun tekerlemelerine ya az yer verilmekte, ya da hiç yer verilmemektedir⁷.

İlköğretim çağındaki I. ve II. sınıfların Türkçe ders kitaplarında tekerlemelere de yer verilmediği görülmüştür. İlköğretim Türkçe I. sınıflar için yazılmış ders kitaplarında masal, fıkra, bilmece türleri yanında tekerlemeler de bulunmaktadır (Kaya,Sarıdağ,-----:135). II. sınıf ders kitaplarının bazılarında tekerlemeler hiç yer almazken (Hengirmen

⁶ Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Zembat vd., muhtelif sayı ve sayfalarda, *Mayı Çocuk Anaokulu Ümit Dergisi*, çeşitli sayılarda ve muhtelif sayfalarda, Sivastoğlu, muhtelif sayfalarda.

⁷ Bu dergilerden bazıları *Çocuk Dergisi İnci*, *Sevinç*, "Biriklik" *Çocuk Dergisi*, *Milhiyet Çocuk Haftalık Çocuk Dergisi Meccidur*

vd.,2001:117,120,132- Karaca vd.,2002:86) bazılarında az sayıda yer almaktadır (Taşkın,2002:23). III. sınıf Türkçe ders kitaplarında tekerlemeler dahil olmak üzere anonim çocuk edebiyatı örneğine rastlanmamaktadır. III.sınıfın müzik ders kitaplarında tekerlemeler notalara alınarak değerlendirilmiştir (Akkaş,----:56,70,71).

Tekerlemeler ve dolayısıyla diğer anonim çocuk edebiyatı ürünleri ders kitaplarında, ne ölçüde ve sınıflarına göre ne oranda verilmesi gerektiği konusunda bir kararlılık görülmemektedir. Ders kitaplarında anonim çocuk edebiyatına yeterince yer verilip verilmediği tartışılmalı ve yeniden ele alınmalıdır. Çocuk edebiyatının anonim türü ders kitaplarında, kendi kültürümüzü daha iyi sezdirmek, eğitmek ve öğretmek adına yer alması şüphesiz yararlı olacaktır.

Tekerlemelerin Türkçe'nin eğitim ve öğrenimine olan katkısı şöyle sıralanabilir:

- a- Kafiye, aliterasyon (ses ve hece tekrarı) ve kelime tekrarı öğrenmeyi kolaylaştırır. Bir başka deyişle yinelemelerle etkili öğrenme gerçekleştirilir.
- b- Tekerlemelerin rahat yapısı çocukların eğitimlerini ve dil öğrenimlerini olumlu yönde etkiler. Tekerlemelerde sezgi ve sevgi yoluyla dil eğitimi verilir.
- c- Tekerlemelerle çocukların yaratıcı yönü ortaya çıkarılır.
- ç- Tekerlemeler, bir yandan ezberlemeyi gerekli kılar. Bu ezberin yaratıcı zekâyı olumsuz etkisi olduğu düşünülse de, çocuklar ezberlerin dar alanına sıkışmazlar, yeni tekerlemeler üretebilirler. Ezbere öğrenme yöntemi, ilk öğrenme yolu olan taklitte gerçekleştirilir.
- d- Türkçe'den zevk alınarak dilin imkânları keşfedilir.
- e- Eğlence Türkçe'nin kelime imkânlarıyla gerçekleştirilirken ses yapıları da zorlanır. Kelime üretme denemeleri anlamlı olmasa da denir.
- f- Tekerlemelerdeki ahengin ve biçimsel süsün farkına varılır. Çocuğun keşfettiği bir şiir dünyası oluşur.
- g- Çocuklar tekerlemelerle heceleri bölmeyi öğrenmiş olurlar. Buna çok dikkat edilir, yanlış heceleylene müdahalede bulunulur. Aksi halde sıralama şaşırılır ve ebe yanlış seçilir.
- h- Tekerlemelerde çocukların dünyasında var olanlar ortaya konulur. Tekerlemelerden hareketle çocukların dünyalarına ulaşılabilir.

Tekerlemelerin iç ve dış yapıları çocukların kendi zevkleri ile bezelidir. Tekerlemeler çocuklar gibi sevimlidir. Onlar gibi doğaldır ve insancadır. Tekerlemeler oyun içinde ortaklığı, birlikteliği, çokluk içinden ayrılmayı, ayrışıp tekrar bütünleşmeyi, oyun içinde eğlenmeyi ve paylaşmaya öğretir. Bu yönüyle de oyun tekerlemelerinin bir çok işlevi vardır. Aynı zamanda tekerlemeler eğitimin bir parçasıdır, eğitici ve öğretici tarafları vardır. Çocuklar bir yandan eğlenirlerken diğer yandan Türkçe'nin imkânlarını zorlarlar.

Sonuç

Çocukluk döneminin ilk yıllarında, çocuklar giydikleri elbiselerin seçimine dikkat edemezler. Giydiklerine ilerleyen yıllarda biraz daha dikkat ederler. Çocukluktan gençliğe geçişte artık giyim-kuşama iyiden iyiye özen gösterilir. Tekerlemeler de bir bakıma aynı seyri takip eder. Çocuklar kullandıkları dilin dış ve iç yapılarına aynı süreçte aynı yaklaşımı sergilerler. Anne-babanın çocuğuna kendi varlığınca giydirdiği bir giyim-kuşam söz konusudur. Aynı şekilde çocuklar yetiştikleri ülkede, o ana dil ile hazır sunulan birtakım söz kalıpları veya tekerlemelerle karşı karşıya kalırlar.

Tekerleme türü çocuk edebiyatının ilk aşamasıdır. Bu dönemin çocuklar için edebiyatta bir emekleme dönemi olduğu söylenebilir. Tekerlemeler çocuklara ait ilk anonim örneklerdendir.

Tekerlemeler, çevrelerini algılayan çocukların dünyasına birer ayna tutar: küçüklerin ilk dikkate değer edebi ürünlerinden bir olur. Tekerlemeler günlük oyunlar içinde eğlendirici ve eğitici bir role sahiptir. Çocuklar için tekerlemeler hem komiktir, hem de eğlencelidir. Tek tek söylenir ve bir amaca yöneliktir. Amaç çoğu kez ebe seçmektir. Tekerlemelerle çocuklar dilin pek çok unsurunu bir arada kullanır. Tekerlemelerle çocuklar öğrenmeyi öğrenir.

Çocuklar, oyun tekerlemelerinden aldıkları hazla ileri yaşlarda Türkçe'nin diğer edebi alanlarına kendilerini hazırlamış olurlar. Tekerlemeler zamanla yerini manilere, türkülere, şarkılara ve çeşitli şiir türlerine bırakır.

KAYNAKÇA

- _____. "Sivas Acıyurt Köyü Seyirlik ve Çocuk Oyunları". *Türk Folkloru*, 5.67. (Şubat 1985). 21-22.
- _____. *Tekerleme Türk Halk Masalının Tipolojik ve Stilistik İncelemesine Katkı*. Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2000.
- _____. *Halk Edebiyatına Giriş*. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981.
- ACAR, İsmail Hakkı. *Zara Folkloru*, 2.bs., Sivas, 1990.
- AKALIN, İ. Sami. *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. Varlık Yay., İstanbul, 1984.

- AKKAŞ, Salih Akkaş, *İlköğretim Müzik Ders Kitabı 3*, Pasifik Yay., Ankara, (tarihsiz).
- ARAT, Reşid Rahmeti, *Eski Türk Şiiri*, TTK Yay., Ankara, 1991.
- ARTUN, Erman, *Tekirdağ Folklorun'dan Örnekler*, Tekirdağ, 1983.
- BARAN, Musa, *Çocuk Oyunları*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1999.
- BORATAV, Pertev Naili, *Zaman Zaman İçinde*, Adam Yay., İstanbul, 1992.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi*, Gelişim Yay., İstanbul, 1986, C. XVIII.
- Çağdaş Bilgi Öyküler ve Şiirler*, 3.bs., abc Kitapevi, İstanbul, 1998.
- ELÇİN, Şükrü, "Tekerleme" *Türk Dünyası El Kitabı Üçüncü Cilt Edebiyat (Türkiye)*, TKAE Yay., Ankara, 1998.
- HENGİRMEN, Mehmet, Bedia Kartal Aydoğan, Necla Yılmaz, Pervin Çınar, Özkan Güngör, *İlköğretim Türkçe 2*, Engin yay., İstanbul, 2001.
- KARACA, Aliyar, Ahmet Kapulu, *İlköğretim Türkçe 2*, Koza Yay., Ankara, 2002.
- KAYA, Doğan, *Anonim Halk Edebiyatı*, Akçağ Yay., Ankara, 1999.
- Mavi Boncuk Anaokulu Ünite Dergisi*, (hzl. Semra Bozkurt, Nazım Akyıldız) Murat Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- ODABAŞIOĞLU, Sezer, *Bir Avuç Tekerleme*, Esin Yay., İstanbul (tarihsiz).
- ONAY, Ahmet Talât, *Türk Halk Şiirinin Şekil ve Nev'i*, (hzl. Prof. Dr. Cemal Kurnaz) Akçağ Yay., Ankara, 1996.
- ÖZDOĞAN, Berka, *Çocuk ve Oyun*, 5.bs., Anı Yay., Ankara, 2000.
- ÖZHAN, Mevlüt - Prof. Dr. Malik Muradoğlu, *Türk Cumhuriyetlerinde Çocuk Oyunları*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1997.
- ÖZTELLİ, Cahit, "Çocuk Oyunlarında Ebe Çıkarma Tekerlemeleri," *TFA*, 5.C. S.108, (Temmuz 1958), 1721-1722.
- POYRAZ, Hatice, *Okul Öncesi Dönemde Oyun ve Oyuncak*, Anı Yay., Ankara, 1999.
- Resimli Ansiklopedik Büyük Sözlük*, Ansiklopedik Yay., İstanbul, 1982, C.IX.
- SİVASLIOĞLU, Aziz, *Okul Öncesi Eğitiminde Üniteler, Özel Haftalar, ve Günler*, Ya-Pa Yay., İstanbul, 2000.
- ŞİMŞEK, Tacettin, *Çocuk Edebiyatı*, Rengarenk Yay., Ankara, 2002, 22-30.
- TAN, Nail, *Çocuklarımıza Folklor Hazineslerinden Seçmeler*, KB Yay., Ankara, 1981.

- TAŞKIN, Nihat Ali, Mehmet Ali Külekçi, *İlköğretim Türkçe 2*, Dörtel Yay., Ankara.
- TEKİN, Talat, "İslâm Öncesi Türk Şiiri," *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı, I (Eski Türk Şiiri)*, S.409 (Ocak-1986), 3-42.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler, İsimler, Eserler, Türler*, Dergâh Yay., İstanbul.
- ÜNLÜ, H.Hüseyin - Mehmet Ünlü, *Bilmeceler Tekerlemeler Pratik Zekâyı Geliştirici Bilmeceler Sayışmalar-Yanıltmalar Atasözleri Bulmacaları*, Ünlü Yay., İstanbul, (tarihsiz).
- ZEMBAT, Rengin, Aynur Çağlarım ve Aziz Sivashioğlu, *Okul Öncesi Eğitim Seti*, İstanbul, 1999.
- ZULLINGER, Hans, *Çocukta Oyunla Tedavi*, (çev. Kâmuran Şipal), Cem Yay., İstanbul, 1997.